

"ארור המן? וברוך מרדכי"

מתוך סדרת מערכי שיעורים לפורים

בנושא: תקינות פוליטית וחופש הביטוי

קהל יעד: (תיכון \ צוותי מורים)

משך הזמן : שיעור (חלק מסדרת שיעורים)

מתאים להוראה מרחוק\ להוראה פנים אל פנים

מבוא למורה : ¹

אין ספק, כי יש לשפה כוח לחולל מציאות. לשפת התקינות הפוליטית צדדים ראויים, שכן הורתה בשאיפה לשמור על כבוד האדם באשר הוא. יחד עם זאת, לתקינות הפוליטית מופעים הנגועים בחוסר רצון לחשוב בקטגוריות שיפוטיות, ולפיכך בחוסר יכולת להגדיר באופן מובהק מהו רע ומהו טוב. האם אין טרור איסלמי אלא טרור קיצוני בלבד? אם אין אפשרות לשאול שאלות נוקבות על כך שבעלי הכנסה גבוהה משלמים מיסים גבוהים ומפרנסים את מי שאיננו עובד, או להרהר אודות זכותם של בעלי תסמונת דאון להביא ילדים לעולם - כיצד ניתן לנהל דיון אמתי ולשקול היטב את הצדדים השונים של הדילמה?

במרחב השפתי שלנו מתקיימות שתי טריטוריות: האחת נמצאת מעל לפני השטח, זו מסמנת מה נכון ומה פסול, ומפקחת ומענישה את מי שמודעים לכך שזו צנזורה ואינם קשובים לכללים. לצידה, מתקיימת המסורת שלנו, שלה כללי משחק אחרים.

האם ניתן לשמר מסורת לאומית בעולם של מוסר גלובלי ושוויון מוחלט? האם ניתן ללמוד מסרים מורכבים בעולם בו יש דברים שלא ראויים להיאמר?

¹ ניתן להסתכל באתר [יסודות](#), תחת מילות החיפוש "מילים מתחפשות" לקריאת מאמרים ומקורות נוספים על הנושא.

מערך שיעור

"ארור המן וברוך מרדכי" - איך מלמדים על מחיית עמלק בעולם של תקינות פוליטית?²

שיעור מקוון
משחק פתיחה - האם זה מוסרי? המורה אומר/ת משפטים וכל מי שחושב שהמשפט מוסרי צריך בזום לסמן במחיצת כף. (כדאי לא לשתף מסך בשלב זה, כדי שכולם יראו את כולם) - האם זה מוסרי לתת למי שרוצה למות המתת חסד? - לשחרר 1000 מחבלים בשביל חייל שבוי אחד? - להגיד למי שלא רוצה להתחסן שאם הוא לא מתחסן הוא לא יכול לבוא לעבודה? - לתת למי שיכול - לשלם למי שרוצה לשמש כאם פונדקאית? - להרוג את כל ה.....? יש שאלות שיש עליהם מחלוקת מוסרית, ויש שאלות שברור לכולנו שהם לא מוסריות.. כמו שאי אפשר להגיד בימינו שצריך להרוג קבוצה אתנית מסוימת. אין אנשים ליברלים שיגידו שזה אפשרי.
בשבת זכור שבת שלפני פורים אנחנו קוראים את ספר דברים כה, יז-יט. פרשת מחיית זכר עמלק: וְזָכַרְתָּ אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עֲמָלֶק בְּדֶרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם. יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּדֶרֶךְ וַיִּזְנֶב בְּךָ כָּל הַנְּחָשִׁים אַחֲרֶיךָ וְאַתָּה עָנִף וַיִּגַע וְלֹא יָרָא אֱלֹהִים. וְהָיָה בְּהֵנִיחַ ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ מִכָּל אִיְיָ מִסְבִּיב בְּאַרְצָךְ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ תִּמְחָה אֶת זֵכֶר עֲמָלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם לֹא תִשְׁכַּח. למה קוראים את זה לפני פורים? מכיוון שהמן האגדי היה מזרע עמלק. מה זה אומר למחות את זכר עמלק? איך אפשר להגיד דבר כזה? האם אפשר בימינו להגיד שצריך לחסל קבוצה אתנית שלמה? אמרנו כבר שזה לא מוסרי, האם צריך ללמד / ללמוד דבר כזה? או שלימוד כזה משרש בנו אמונות שגויות ואלומות?
קוראים משפט: "התורה נכתבה לפני 2000 שנה ולכן המוסר שלה לא מתאים לימינו. לא צריך ללמוד כל דבר שכתוב בה, יש בתורה דברים שכבר לא מתאימים." כל מי שמסכים צריך להשאיר את המצלמה שלו דלוקה. נוצרו לנו 2 קבוצות. מי שהסכים עם האמירה ומי שלא הסכים איתה. (אם יש קבוצה אחת גדולה בדאי לחלק אותה ל2)
כל קבוצה מקבלת הוגים ההפוכים מהדעה שלה והיא צריכה לענות על השאלות ולבנות טיעון לפי דף המקורות (אפשר כמובן למצוא עוד הוגים באינטרנט).³ דף מקורות א - הקבוצה שלא הסכימה עם מקבלת את: יאירה עמית ואת המרכז לפדגוגיה ביקורתית הקבוצה שהסכימה עם המשפט מקבלת את דף מקורות ב: אליעזר שביד⁴ הרמב"ן ופרשנות חסידית.
הקבוצות מציגות את הדעה שלהם בכיתה.
סיכום: התורה באמת נכתבה לפני 2000 שנה והיא לא מותאמת לתקינות הפוליטית של ימינו. אך במסורת שלנו יש כלים כיצד לקרוא וללמוד את התורה. וכיצד להבין אותה בצורה נכונה התואמת את הדור שלנו. במקרה של מחיית זכר עמלק המסורת הפרשנית מדברת בעיקר על אויב סמלי, משל של אויב פנימי או חיצוני שאנחנו צריכים להעלים מחיינו כדי להמשיך כעם חזק ומלוכד. כשאנחנו מוחים את זכר עמלק אנחנו מוחים את מה ששמחליש אותנו והופכים לחזקים יותר. חשוב שהתקינות הפוליטית לא תגרום לנו להפסיק לשאול שאלות ולהתדיין על מה

² ניתן ללמד שיעור זה בכל נושא תנ"כי, בו מתגלה פער בין העולם הליברלי לכתוב בתנ"ך.

³ יש כאן לינקים של המאמרים המלאים. בנספחים יש קטעים קצרים מתוך המאמרים למעוניינים.

⁴ אליעזר שביד, השמדת עמלק והורשת האמורי, מאזנים 1971, עמ' 209-201.

מערכ שיעור

שחשוב לנו. יש להגדיר מהו הטוב ומהו הרע, ולעקור את הרע המוחלט מן השורש. אמירה התובעת הגדרה חד משמעית של סולם ערכי, שיש בו הירארכיה ברורה בין הטוב והרע.

דף מקורות א':

יאירה עמית: הקטע מתייחס לספר יהושע, אך הרעיון בספר דומה למחייית עמלק ולכן אפשר להקיש לנושא שלנו.

נשאלנו שאלה: "כיצד להתמודד עם תופעות שמעלה הספר: הכיבוש, החרם, ההשמדה, ההתנחלות - בעיות אשר מקבלות ממדים חדשים והארה חדשה לאור מציאות ימינו?" הבעיה אינה חדשה, אך מאידך גיסא, המסיבות ההיסטוריות הקונקרטיות מפתחות רמה שונה של רגישות לנושא.

קיימות שתי דרכים שמקובל להפעילן בהתמודדות עם הבעיה המוסרית שמעוררת התביעה להחרים ולהשמיד את תושבי הארץ: (1) הבנת התביעה ל"חרם" על רקע זמנה ותקופתה (2) בחינת ההתייחסות ל"חרם" בתקופה הבת-מקראית.

הניסיון להבין את החרם על רקע זמנו ותקופתו קשור בשתי תופעות: שכיחות והתפתחות. יש עדות לקיומו ולהפעלתו של חוק החרם במזרח התיכון העתיק. כך שלא החברה הישראלית היא שאחראית להופעתו של חוק זה. החברה הישראלית המקיימת את החוק, היא בסך הכל חלק של עולם תרבותי מסויים. בחינת השכיחות מלמדת כי ספרות המקרא לא נוצרה בחלל ריק, וחוק החרם אינו "המצאה זדונית" שלה. אם כך, גם אם איננו "סלחנים" כלפי התופעה, אנו נוחים יותר להבינה.

בנוסף, אנו מבינים כי אילו אידיאולוגיית החרם הדו־טרונומיסטית היתה מתממשת. או לו היתה ממשיכה לאפיין את היהדות המאוחרת. זו שמעמידה את ערך קדושת החיים במקום הראשון, זו שכללה לומר: "מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?" - אז היינו צריכים לחשוש ממסריו של ספר יהושע.

מי שעוסק במחשבה יהודית חייב להכיר את הפלוראליזם הרעיוני הקיים בה. פלוראליזם זה מאפיין את המקרא, הן את חז"ל והן את המחשבה היהודית בעת החדשה. כל התעלמות מפלוראליזם זה הוא סילוף מכוון. כל ניסיון להציג השקפת עולם אחידה וחד-צדדית מעיד או על בורות או על מגמתיות. לכן אין לחשוש מלהציג את האידיאולוגיה של ספר יהושע. אך יש להעמידה בפרופורציות המתאימות - היינו. כזרם רעיוני שלא רק שלא יושם, אלא אף זכה לביקורת קשה בשלבים מאוחרים יותר, ושהכרת נסיבות היווצרותו מרככת את עובדת הופעתו, כיוון שהיא ביטוי למצוקה היסטורית.

לפיכך הוראת ספר יהושע יכולה להיות הזדמנות להוראה אקטואלית ורלוואנטית שמתמודדת עם בעיות של צדק אוניברסאלי של הומאניות, ושל זכויות אדם ועם.

1. מה חושבת יאירה עמית על ספר יהושע?
2. כיצד היא פותרת את הדילמה שלה (2 דרכים)?

המרכז לפדגוגיה ביקורתית:

חוברות העבודה בחינוך הממלכתי מציעות אפוא תפישה של גבולות ארץ ישראל השלמה והמובטחת, המשולבת בהצדקה דתית, היסטורית ולאומית. הן מציעות את הכיבוש כחוויה בלתי-נמנעת בחייו של עם, והשמדת עם מוצגת בהן כנורמה של כיבוש. העיסוק בענישה המתאפיינת באכזריות בלתי-נתפשת חסר דיון מוסרי כלשהו. ארץ ישראל של היום נראית בתמונות ובתצלומים כמוזיאון חי למלחמות ולכיבושים. ויותר מכול, הילדים לומדים כי ציווי אלוהי אינו ציווי שמן הראוי לבדוק את גבולותיו ואת מידת הלגיטימיות שלו. כאז כן עתה: מלחמה, כיבוש ואכזריות הם אורח חיים בלתי-נמנע.

המסרים הגלויים והסמויים בתוכנית הלימודים של ספר יהושע הם בעלי משמעויות פוליטיות מרחיקות לכת. השפעתן על גיבוש הזהות הלאומית, היהודית והמוסרית של הילדים היא בעלת משמעויות שאי-אפשר להקטין בערכה לנוכח הכיבוש המתמשך ועוולותיו ולנוכח מקומו המרכזי של הצבא בחברה הישראלית.

מערך שיעור

3. מה חושבים במרכז לפדגוגיה ביקורתית על לימוד מקורות שלא מתאימים עם התפיסה המוסרית של ימינו?
4. מה ההבדלים בין מאמר זה למאמר של יאירה עמית?
5. איך מתמודדים החוקרים עם השאלה המוסרית שעולה מהפסוקים?

דף מקורות ב'-

אליעזר שביד:

אף אין הא-ל נתפס במקרא כשופט אכזר. מידותיו רובן רחמים, והאדם הנדרש ללכת בדרכי א-לוהיו נדרש להרבות בצדק וברחמים ולהרבות חסד ואהבה בעולם. אבל הא-ל מתגלה בכל זאת גם כקנוא ונוקם, והאדם שהולך בעקבותיו צריך לפעמים שיתגלה גם הוא במידות הללו. אימתי? כשבמדובר באילנות במשמעה האחרון. כשמדובר ברע הגמור. הרע הגמור ראוי לשנאה. הרע הגמור ראוי לעקירה אכזרית ומוחלטת. אין הרעיון הזה מופיע כניגוד למוסר, אלא כמתחייב באורח החלטי ועקבי מאותו עקרון המחייב אהבה וחסד וחמלה, שאין אתה אוהב כראוי את הראוי לאהבה ואין את חומל על הראוי לחמלה אם אינך שונא את הראוי לשנאה ומתאכזר לאכזר. זהו ההסבר ל"יוצא מן הכלל" שבציווי הצורני לגבי עמלק ולגבי יושבי ארץ כנען.

1. מה ההסבר בציווי לגבי עמלק ויושב כנען לפי דעתו של אליעזר שביד?

רמב"ן [כ"ה יז]:

"זכור את אשר עשה לך עמלק –

כבר הזכרתי (לעיל כד ט) המדרש שדרשו בו בספרא: 'זכור את אשר עשה לך עמלק', בפה. 'לא תשכח', בלב. והנכון בעיני שהוא לומר שלא תשכח מה שעשה לנו עמלק עד שנמחה את שמו מתחת השמים, ונספר זה לבנינו ולדורותינו לומר להם כך עשה לנו הרשע, ולכן נצטוונו למחות את שמו. וכן במעשה מרים נצטוונו להודיעו לבנינו ולספר בו לדורות, ואע"פ שהיה ראוי גם להסתירו שלא לדבר בגנותו של צדיקים, אבל צווה הכתוב להודיעו ולגלותו כדי שתהא אזהרת לשון הרע שומה בפייהם, מפני שהוא חטא גדול וגורם רעות רבות ובני אדם נכשלים בו תמיד, כמו שאמרו (ב"ב קסה א) והכל באבק לשון הרע".

2. מהי המשמעות המעשית של מצוות מחיית עמלק לימינו על פי פירוש רמב"ן?
3. אילו מעשים ופעילויות שאנחנו עושים היום לזכר מה שאירע לעם ישראל בשואה מזכירים לכם את ההנחיות של רמב"ן לגבי מצוות זכירת מעשי עמלק?

חב"ד:

תורת הקבלה והחסידות רואה בעמלק לא רק עם כפשוטו, אלא בעיקר תכונה נפשית שלילית, גישה, צורת-התייחסות - מה שנקרא 'קליפת עמלק'. גישה זו, שמיוצגת על-ידי עמלק, היא פסולה בתכלית וחסרת כל תקנה, ולכן הפיתרון היחיד לגביה הוא ההשמדה והמחיה המוחלטת. אנו מוצאים את 'עמלק' בנפשו של כל אחד מאיתנו. התורה מתארת אותו במילים: "אשר קרך בדרך" - "קרך" מלשון קרירות. הוא נוהג לקרר ולצנן כל דבר. יהודי שומע דבר-מה, מתחמם, מתלהב ורוצה להתחיל לפעול. בא ה'עמלק' החבוי בנפשו ולוחש: "מה אתה מתלהב? הירגע. אל תעשה מזה עניין גדול מדי"... שיטת-פעולה נוספת שלו היא הספקנות המתמדת. על כל דבר - ויהיה ההגיוני ביותר - הוא מגיב: "אולי זה לא נכון? אולי זו טעות?"... (ואכן, 'עמלק' בגימטריא - 'ספק'). אין בזה, כמובן, שום תוכן ושום היגיון, אבל די בכך כדי לצנן את היהודי ולמנוע ממנו לעבוד את ה' כראוי.

מערך שיעור

משום כך חשוב לזכור ללא הרף את קיומו של 'עמלק' זה - ה'עמלק' הפנימי - כדי למנוע ממנו להפריע לנו. הדרך להתמודד עמו היא בהסחת-דעת מוחלטת, בהשתקה מהירה ומיידית. רק כך אפשר להתגבר עליו ולחסל את השפעתו השלילית.

4. מה הוא עמלק לפי תורת החסידות?
5. כיצד מוחים אותו?
6. איך מתמודדת הפרשנות המסורתית לאורך הדורות השונים, עם השאלה המוסרית שעולה מהפסוקים?